

Наталія Бельченко

Київ, Україна

«Аби танцювати вмів, а робити лихо навчить».

Танець у творчості українських поетів

Танець і текст в українському фольклорі поєднувалися завжди, наприклад, у календарно-обрядових піснях, танцях-іграх. Найстарішими вважаються хороводи на привітання весни. Бабуся авторки, Домнікія Перехрест, розповідала про виконання групами-хорами дівчат і хлопців веснянки «А ми просо сіяли»¹ в її рідному селі Чопилки на Переяславщині (хори переспівувалися по черзі: «антифонний переспів»). Чимало язичницьких ритуалів було перекодовано в християнський час.

У книзі Олекси Степового «Українські народні танці»² згадуються танці багатьох регіонів України. Дослідник наводить описи танців. Так, найбільш поширеними були «Гопак» і «Козачок», «Метелицю» теж танцювали по всій Україні, жодні вечорниці без неї не обходилися. «Катерина», найбільш поширена на Поділлі та Київщині, ілюструвала жартівливу суперечку дівчат за хлопців. Жартівливий танець «Гандзя» – залищання хлопця до дівчини. Танець «Чумак» розповідав про життя чумака. «Гречаниками» називали жартівливий чоловічий танець.

Цікаво, що в Західній Україні та на Волині існував хоровод «Зельман». На думку Олекси Степового, йшлося про єврея – орендаря церкви: *«Хоровід „Зельман” ілюструє, як такий орендар під’їжджає до церкви, і нарід, побачивши його, радіє, що він нарешті відчинить церкву»*. Цьому

---

¹ А ми просо сіяли-сіяли — Вікіджерела (wikisource.org) https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%90_%D0%BC%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BE_%D1%81%D1%96%D1%8F%D0%BB%D0%B8-%D1%81%D1%96%D1%8F%D0%BB%D0%B8, доступ 11.11.2023.

² Олекса Степовий. Українські народні танці. Етнографічний нарис. Авгсбург, 1946
Українські народні танці: Етнографічний нарис. (diasporiana.org.ua)
<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21216/file.pdf>, доступ 11.11.2023.

персонажеві присвячений вірш Богдана-Ігоря Антонича «Зельман» зі строфою:

*...Іде Зельман білим возом,
тропарями дзвонить ранок.
Ой, скажи, весільна лозо,
чому в серці хмільно й п'яно.*

Наддніпрянська Україна «Зельмана» не знала, але він був відомий у Польщі й у Чехії. З книги Олекси Воропая «Звичаї нашого народу»³ дізнаємося, що це був син дрогобицького кушніра Вольфа, який у 18 столітті очолював єврейський кагал у Дрогобичі та, орендуючи млини, солярні, фільварки й села Дрогобицького староства, уславився зловживаннями.

На Гуцульщині з давніх-давен існує традиційно-побутовий танець коломийка, який супроводжується віршованими куплетами. Іван Франко писав: *«Коломийки — це немов розсипане намисто з перлів, що перекочуються з місця на місце, і мерехтять, приваблюють своїм блиском... Тут сльози й радощі, турботи й забавки, серйозні мислі й жарти нашого народу, його життя від колиски до могили, його традиції й вірування, його громадські й етичні ідеали»*. Вважається, що назва танцю походить від назви міста Коломия, також важлива семантична спорідненість із «колом». Головний коломийковий крок у своїй будові поєднує три головні кроки гуцульського танцю: «тропіт», «переплітуха» (перехрещення ніг) і «гайдук» (викид ноги). Музичний супровід коломийки витриманий у дводольному розмірі⁴.

*Коло млина яворина, коло млина тиса,
Я не піду та до млина, бо ся бою лиса.
Не того ся лиса бою, що кури має,
А того ся лиса бою, що жони не має.*

³ Олекса Воропай. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Мюнхен, 1958 file.pdf (diasporiana.org.ua) <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3254/file.pdf>, доступ 11.11.2023.

⁴ Побутовий танець «Коломийка»: походження, особливості й види — Миколаївський обласний центр народної творчості (ocnt.com.ua) <https://ocnt.com.ua/pobutovij-tanec-kolomijka-rohodzhennya-osoblivosti-j-vidi/>, доступ 11.11.2023.

Теми коломийок охоплювали чи не всі життєві обставини. Існували також сороміцькі коломийки (наводяться у виданні Михайла Красикова «Українські сороміцькі пісні»⁵⁶).

Виконання народних танців описується, зокрема, Іваном Котляревським в «Енеїді»⁷.

*Тут танцювала викрутасом,
І пред Енеєм вихлясом
Під дудку була третяка.
Еней і сам так розходився,
Як на аркані жеребець,
Що трохи не увередився,
Пішовши з Гандзею в танець.
В обох підківки забряжчали,
Жижки од танців задрижали,
Вистрибовавши гоцака.*

У творі згадується танець «Гайдук» – найдавніший інструментальний твір музики українського бароко, а також весільний танець «Журавель». Один з елементів танцю «Гайдук» – це вже згаданий викид ноги, присядки. Часто один і той самий танець у різних місцевостях називався по-різному.

Борис Кокуленко в статті «Мистецтво танцю в творчості Т.Г. Шевченка»⁸ зауважує наступне: *«Етимологія частини слова „балада” — „Vallo” походить від грецького „рухатися” (лат. мовою — танцювати), а провансальці ще у XII ст. так називали танцювальну пісню. Це наводить на думку, що на генезу баладного жанру вплинув танець. Саме цей жанр наближає поезію Т. Шевченка до природи хореографічного мистецтва. (...)*

⁵ Українські сороміцькі пісні (proridne.com),

<https://proridne.com/content/%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%96/#m21> , dostęp 11.11.2023.

⁶ Послухати осучаснені виконання групи «Joryj Kłoc» сороміцькі коломийки можна тут Joryj Kłoc - tekst Kołomyjky - PL (lyricstranslate.com), <https://lyricstranslate.com/pl/joryj-kloc-kolomyjky-lyrics.html> , dostęp 11.11.2023.

⁷ І. Котляревський. Енеїда. - Частина перша (myslenedrevo.com.ua),

<https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KotljarevskyI/Eneida/1.html> , dostęp 11.11.2023.

⁸ Борис Кокуленко. Мистецтво танцю в творчості Т. Г. Шевченка // НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ ТА ЕТНОГРАФІЯ* 1/2008, с. 15-23 15.pdf (etnolog.org.ua),

<https://nte.etnolog.org.ua/uploads/2008/1/publications/15.pdf> , dostęp 11.11.2023.

У поемах „Гайдамаки” та „Сліпий” кобзарі співають і танцюють з іншими персонажами творів: „— Добре! Добре! Ну до танців. / До танців, кобзарю!.. (...) Старий грає, а Ярина / З Степаном танцює! Старий грає, примовляє, / Ногами тупцює...” (...) Шевченкові рядки містять цінну історичну інформацію про українські народні танці „Метелиця”, „Горлиця”, „Гопак”. Цим самим автор підтверджує, що зазначені танці були популярними не тільки за його часів, а й набагато раніше». Тарас Шевченко згадує також польські танці: «Краков'яка оддирають, Вальса та мазурку».

Ще цитати з Шевченка:

*Ой гоп гопака!
Полюбила козака,
Та рудого, та старого —
Лиха доля така...*

Ілля Репін. Вечорниці. Качанівка. 1881 рік

У поемі «Чернець» Тарас Шевченко використовує історичний епізод (описаний істориком Дмитром Яворницьким) прощання козацького полковника Семена Палія з козаччиною і світом за посередництвом танцю, перед тим, як оселитися в монастирі: «Старий ударив в закаблуки, / Аж встала курява! Отак! / Та ще й приспіває козак: / „По дорозі рак, рак, / Нехай буде так, так. / Якби-таки, молодиці, / Посіяти мак, мак. / Дам лиха

закаблукам, / Дам лиха закаблам, / Останеться й передам!" А ж до Межгорського спаса / Потанцював сивий. / А за ним і товариство / І весь святий Київ. / Дотанцював аж до брами»⁹.

Балади Шевченка знайшли хореографічне втілення. Існує балет «Лілея» Данкевича, Хореографічна композиція Павла Вірського за мотивами «Причинної» й «Тополі» (музика Мухи).

Леся Українка упорядкувала збірник з 54 танцювальних пісень (сюди ввійшли й чотири, записані від Івана Франка), але видати в той час збірник не вдалося¹⁰. Частина цих творів записана від Лесі Українки рукою її чоловіка Кліментія Квітки, частина – самою поеткою.

Дослідниця Тетяна Данилюк-Терещук у статті «Народні пісні до танцю в записях Лесі Українки»¹¹ розглядає також власну творчість Лесі Українки в контексті її зацікавлення фольклором: «Помітно, що до „танцюристих” вона відносила короткі, жартівливі приспівки до танцю, що генетично пов’язані з родинно-обрядовою поезією. Виконувалися вони здебільшого на масових гуляннях, весіллях, найчастіше у супроводі скрипки, решета, бубна. Уважне прочитання „Одинок” (1894), „Приязні” (оповідання з життя Волинського Полісся) (1905), „Боярині” (1910) дозволяє аж до окремих подробиць актуалізувати тексти і мелодії „танцюристих волинських пісень”». У Лесі Українки, за словами дослідниці, також зафіксовано назви народних танців «Крутяха», «Козак», «Чумак», «Валець», «Гречка», «Краков’як», при чому зауважується, що селянські танці супроводжували скрипка і решето, а в панів була інша музика.

Прикладом поетичного опису такої – міської – музики може стати вірш «Фокстрот» зі збірки «Будівлі» (1929) Миколи Бажана, який, перш ніж стати радянським письменником, був учасником футуристських видань «Жовтневий збірник панфутуристів» (1923), «Гольфштром» (1925), «Бумеранг», «Зустріч на перехресній станції» (обидва — 1927).

*Забився в похоті прелюдній
Німих фокстрот, цей крок собак,
Цей акт одвертий, акт прелюдний
Цей неймовірний акт.
(...)*

⁹ Борис Кокуленко. Там само.

¹⁰ Запис Лесі Українки - Народні пісні до танцю (l-ukrainka.name), <https://www.l-ukrainka.name/uk/Folklore/PisniDoTancju.html> , доступ 11.11.2023.

¹¹ Тетяна Данилюк-Терещук - Народні пісні до танцю в записях Лесі Українки (l-ukrainka.name), <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/NarPisniDoTancju.html> , доступ 11.11.2023.

*Ах, солодйництво примар
 В розгойданому мюзік-голі
 Віолончелі стегна голі,
 І хтиві талії гітар,
 І жирний ляпас підошов,
 І крок кривий, як корч.
 Ну, що ж,
 така людей любов,
 Випростана сторч!*

Цей вірш – дуже фізіологічне та кінематографічне зображення ритмічного руху як засобу висловлення почуттів¹².

У вірші, який теж називається «Фокстрот» (1961), Василя Симоненка читаємо наступне:

*...Потанцюємо ж, Бабетто,
 Мов несамовиті.
 Доки весело — не треба
 Гаяти ні миті¹³.*

Цей вірш – інтимна розмова поета з дівчиною, яка пов'язала себе нещасливим шлюбом з іншим хлопцем. Тобто образ та елементи танцю у вірші – це завжди можливість висловитися про почуття, навіть якщо вони не розділені. Теж своєрідний трикутник – у вірші Симоненка «Танок», написаному в 1954-му:

*Біжу я в клуб — чому біжу, не знаю,
 А в клубі стану в темному кутку
 Та й задивлюсь, як дівчина кружляє
 В нестримному веселому танку.
 (...)
 Хіба ж я знав, що дівчині в коханні
 Зізнався друг мій вчора у саду¹⁴.*

¹² Повний текст збірки можна побачити тут 11.-М.-Bazhan.-Budivli.pdf (openkurbas.org), <https://openkurbas.org/wp-content/uploads/2021/11/11.-М.-Bazhan.-Budivli.pdf>, доступ 11.11.2023.

¹³ <https://vasylsymonenko.org/poeziya/fokstrot/>, доступ 11.11.2023.

¹⁴ <https://vasylsymonenko.org/poeziya/tanok/>, доступ 11.11.2023.

Олена Теліга, яка загинула 1942 року в Бабиному Яру як активістка Організації українських націоналістів, написала небагато – відомо лише 38 її віршів. Але серед них є вірш «Танго»:

*І знов з'єднались в одну оману, –
О дивне танго, – і сум, і пристрасть;
Пливу на хвилях твого туману,
Згубила керму, спалила пристань.
І б'ється серце, і гнеться тіло
В твоїм повільнім і п'янім вирі;
Блакитне сонце мені світило,
А буде чорне, а може й сіре!
Чекає прірва на кожнім схилі,
Та сум і пристрасть манять, мов п'яну,
Пливти все далі, віддавшись хвилі, –
Зрадливе танго, – твого туману.
Та потім вранці, під перший промінь,
Мені не пристрасть туманна сниться –
Зоріє ясно в чаду і втомі,
О світла ніжність, твоя криниця¹⁵.*

Пристрасть танцю змінюється ніжністю глибоких людських стосунків. Якщо цей вірш поетка присвятила своєму чоловікові, то, знаючи обставини її трагічної загибелі, можемо відчутти справжній зв'язок цих двох людей. Під час арешту українських діячів у приміщенні Спілки українських письменників гестапівці заявили: хто не належить до Спілки, може йти додому. Михайло Теліга, який до Спілки не належав, але знаходився там з дружиною, цією можливістю не скористався, був заарештований і загинув разом із нею.

У 1979 році Микола Вінграновський написав вірш «Танго-1945». Це вірш про танець, партнери в якому зустрілися випадково.

*...Пробач мені, що, може, невпад
Моя нога з твоєю йде у танго –
Чотири роки грів я автомат,
Чотири роки йшла нога за танком.*

¹⁵ Послухати пісню на цей текст у виконанні Анжеліки Рудницької можна тут Анжеліка Рудницька - Танго, Neskoreny ProRock (soundcloud.com), <https://soundcloud.com/neskorenyprorock/tango> , dospel 11.11.2023.

Поет розмірковує, що ж привабило до нього дівчину, чи не годинник і хромові чоботи? Але в одній строфі вміщується вся спрага любові людей, змучених війною:

*...Любов – солома, і сірник не згас,
Одна хвилинка і – пожежа в грудях...
Я завтра їду в шахти на Донбас,
Але, повір, тебе я не забуду¹⁶.*

Український театр. Гопак. Початок ХХ століття

¹⁶ Танго-1945 (Микола Вінграновський) читати онлайн – UkrBooks.com, http://ukrbooks.com/ua/Tango_1945/, доступ 11.11.2023.

Змучених, але не випалених: це відчувається, коли Микола Вінграновський називає дівчину і себе «голубка й голубок».

Іван Коваленко постраждав від радянського режиму. Йому інкримінували антирадянську діяльність, виготовлення, зберігання та розповсюдження самвидаву, а головне – вірші «антирадянського, націоналістичного та наклепницького спрямування». Минулого, 2022 року збігло якраз пів століття з початку репресій 1972 року проти української творчої інтелігенції. Упродовж 1972-го було заарештовано близько сотні найяскравіших представників свідомої української інтелігенції, зокрема Василя Стуса.

Один з віршів Івана Коваленка – саркастичний і гіркий – називається «Гопак». Російсько-радянська міфологія трактувала українців здебільшого як виконавців цього промовистого танцю. Гопак був своєрідною візитівкою українця в СРСР. Слово Сибір у цьому вірші багато чого скаже й польському читачеві також:

*Все забрали: хліб і сало,
І корову, і бика –
Усього було їм мало.
Залишили – гопака.*

*Сталь, вугілля і залізо,
Нафта в труби витіка –
Все у пельку їм полізло.
Залишили – гопака.*

*Божі храми скрізь розбиті,
Мова гине і зника –
Все понищили, неситі,
Залишили – гопака.*

*Гори трупів у Сибіру,
Море крові, сліз ріка –
Мало всього було звіру,
Та лишив він гопака.*

*Раб викручує колінця
І захоплено гука:
– Ми ще справжні українці,
Нам лишили гопака!*

*Рідна мати у могилі,
В головах росте будяк,
Зверху діти очманілі
Дотанцювують гопак...¹⁷*

Серед сучасних поезій про танець чи не найбільш відомий вірш Василя Герасим'юка «Чоловічий танець»¹⁸. Вірш про аркан – суто чоловічий танець, який є своєрідною ініціацією для юнака, символізує його дорослість і готовність до дорослих вчинків. Звісно, сенс цього вірша значно ширший за «танцювальний».

*Ти мусиш танцювати аркан.
Хоч раз.
Хоч раз ти повинен відчути,
як тяжко рветься на цій землі
древнє чоловіче коло,
як тяжко зчеплені чоловічі руки,
як тяжко почати і зупинити
цей танець.
Хоч раз
ти стань у це найтісніше коло,
обхопивши руками плечі двох побратимів,
мертво стиснувши долоні інших,
і тоді в заповітному колі
ти протанцюєш під безоднею неба
із криком по-звіриному протяжним.
Щоб не випасти із цього грішного світу,
хоч раз
змішай із ближніми
піт і кров.
Сину людський,
ти стаєш у чоловіче коло,
ти готовий до цього древнього танцю
тільки тепер.
З хрестом за плечима.*

¹⁷ Пісня і відеокліп, в основу яких ліг вірш «Гопак» "Гопак" » Іван Коваленко – учитель, поет, дисидент (ivan-kovalenko.info), <http://ivan-kovalenko.info/pisni-kovalenka/sluhat-pisni/715-gopak.html> , дoстeп 11.11.2023.

¹⁸ Слухати, як читає автор Василь Герасим'юк. «Чоловічий танець» - YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=b3iVXe3KljE> , дoстeп 11.11.2023.

*З двома розбійниками.
Тільки раз.*

Показово, що один з поетів молодого покоління, Мирослав Лаюк, коли ще писав у риму, теж створив вірш про аркан – і в ньому дуже наочний зв'язок природи й людини, а також зв'язок поколінь, образів повсякденного й сакрального.

*мій дідо танцюватиме аркан
бо іволги! бо скрипкою постали
бо гори і каміння – барабан
бо комахня трави і крон – цимбали
(...)
мій дідо танцюватиме аркан
мій мертвий дідо виросте з дубини
і битиметься серце – як баран
і міддю зеленітимуть долини
нема кінця бо літо як танок
коли у колі позростались руки
ці вени довгі – з горла до зірок
і тільки стуки*

Насамкінець хочеться згадати вірш Дмитра Павличка, якого в Польщі пам'ятають не тільки як поета і перекладача, а й як посла України в 1999 – 2002 роках. Еротичний вірш «Ми різко зійшлися в танці...» був написаний ним у майже 70 років. Цей парний танець не має якихось конкретних ознак – у ньому важливі саме образи людської близькості:

*...Я ж був тобі за одежу
Єдвабну і за намиста,
Я краплями діамантів
Освітлював темні зиви
І персні твого волосся,
Спливав між грудьми твоїми
Струмком, як ланцюг зі срібла.
(...)
А я, оп'янілий, в далеч,
Затемнену хмаровинням,
Відходив – не доц, а хлопець,*

*І запах твоєї плоти
Я ніс, наче воду, в жмені¹⁹.*

Тобто танець і в народній культурі, і в поезії по вінця насичений символами, як спільнолюдськими, так і особистими для кожного, хто бере участь у цьому ритуалі життєствердження.

Бібліографія

Олекса Степовий. Українські народні танці. Етнографічний нарис. Авґсбург, 1946.

Олекса Воропай. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис, Мюнхен 1958.

Українські сороміцькі пісні. Упорядкування, передмова, примітки канд. філол. наук М. М. Красикова, Харків 2003.

Борис Кокуленко. Мистецтво танцю в творчості Т. Г. Шевченка // Народна творчість та етнографія 1/2008, с. 15-23.

Тетяна Данилюк-Герещук. Народні пісні до танцю в записках Лесі Українки // Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості.

Поетичні твори.

<https://tanci.etnoua.info/dzherela/>

Резюме

У статті йдеться як про синкретизм танцю й слова, наявний у фольклорі, так і в – більшій мірі – про образи танцю, художнє його сприйняття та ліричний контекст у творах авторів-класиків української літератури й сучасних поетів.

Ключові слова

Танець, коломийка, танго, гопак, фольклор, сучасна поезія.

---

¹⁹ Ми різко зійшлися в танці (Дмитро Павличко) читати онлайн – UkrBooks.com, http://ukrbooks.com/ua/My_rizko_zijshlysja_v_tanci/, доступ 11.11.2023.